

УДК 82.0'06 + 070 (05)

СЛОВЕСНО-КУЛЬТУРНІ ДЖЕРЕЛА МАС-МЕДІЙНОГО ТИПУ СЛОВА

Шестакова Е.Г.

Актуальність. Проблема джерел мас-медійного типу слова – це одна з найскладніших проблем, що постійно знаходиться у центрі уваги дослідників. Без вирішення цієї проблеми неможливо зрозуміти складні процеси сучасної та постсучасної ситуації, коли мас-медійне слово стає одним з провідних культурних героїв. Але з'ясування питання джерел мас-медійного типу слова не може відбуватися тільки у площині загальнокультурній, а потребує, у зв'язку з загальною природою слова, його специфічними властивостями, долучити до розв'язання проблеми й сучасний словесний вимір.

Так, традиційно джерелами мас-медійного типу слова називаються будь-які форми існування й обміну інформацією. Вони становлять наступний діапазон явищ та понять, що починається з міфологічних синкретичних форм діяльності давнього первинного колективу й закінчується такими жанрами середньовічної літератури, як проповідь, наставляння, слово. У цей діапазон входять збори роду, ініціація, древній суд, різні жанри усних виступів, „весвітній” характер дописової пропаганди” як такий [1, с.72], ораторські виступи, висічені на стінах зводи законів й правил, урядові розпорядження, гомеродрами, літописи, епос, світська публіцистика, діяльність герольдів та глашатаїв, або, як це визначає Т. Казакова, інститут гінців, ораторства [1-2; 5-8]. Сучасна дослідниця до цих прагматичних явищ, які, за її думкою, „не повинні викликати шитань” [7, с.5], додає ще з Античності „театр із актуальною проблематикою (насамперед, раннього Аристофана); спілкування стародавніх греків у перукарень” [7, с.4].

Але й ще А. Животко в розділі „Початки періодичної преси” пропонує аналогічне рішення проблеми джерел: „Зародки періодичних видань сягають глибокої давнини. Дослідники вбачають їх у повідомленнях “Acta senatus”, що з наказу Юлія Цезаря вивішувалися на площі Риму, та “Acta diurna...”, що подавали перебіг праці народного зібрання, відомості про військові події, хроніку новин і т.д.” [4, с.35].

Постановка проблеми. На спеціальній ролі середньовічної культури, й особливо, літератури у процесі зародження журналістики наполягає німецький філософ П. Слотердайк. Для нього принципово, що сучасний цинічний стан культури, що багато в чому визначається інформаційним цинізмом преси, бере свої джерела у жанрах середньовічної літератури. П. Слотердайк говорить про сучасну свідомість як таку, що „дозволяє себе інформувати з різних боків, усе робить проблематичним і байбужим” [10, с.307]. Він відзначає, що „усе це, як виглядає, починалося цілком невинно, а саме: як виникнення новелістів, оповідачів новин і майстрів розмови, котрі в пізнь Середньовіччя ініціювали розбудову справи повідомлення новин у формі новел, в якій поступово акцент переміщався з морально-зразкових і повчальних історій на анекдотично-примітне...” [10, с.307].

Звичайно, якщо дивитися на всі ці явища як такі, що складуть пражурналістський ряд у давніх міфологічних суспільствах, Античності, Середньовіччі, Відродженні, лише під кутом зору формально-змістовних інформаційно-комунікативних процесів та каналів, то, безумовно, усе є предтеча сучасних засобів масової комунікації. Це обумовлено насамперед тим, що потреба спілкування й уміння неспадкоємного зберігання, передачі й існування інформації – основа виникнення й існування культури як феномена. Тут доречно згадати хоча б одне з гегелівських визначень культури, коли культура – це те, що не робить людину *вільною від природи*, але те, що робить людину *вільною у природі*. Інформаційно-комунікативні процеси та канали – це суто культурні явища, що роблять людину вільною у природі й у часі. До того ж саме таким чином сформульована проблема джерел мас-медійного слова робить насамперед акцент на функціях та каналах комунікації у різних типах культур, а не на сутності та особливостях буття слова. А розвиток такої логіки призведе до ствердження, що будь-яке за своєю природою та значенням слово призначено комунікації перш за все як до зносин людей між собою. І тоді не буде великої різниці між суто сакральним, художньо-поетичним, повсякденно-побутовим типами слова, бо всі вони є формами існування й обміну інформацією серед певного кола населення, будь-то обрана культова еліта або широкі народні верстви.

„Культуроцентричний” підхід свідчить, що мас-медійна словесність трактується як явище, або повністю розчинене у суцільній культурній сфері та, природно, споріднене з міфологічними синкретичними формами діяльності стародавнього колективу, антично-середньовічними особливостями культурної свідомості, або ж локально обмежене середньовічно-ренесансним виміром як загальним культурним підґрунтям мас-медійного типу словесності. Однак ми вважаємо, що говорити про пражурналістські джерела, що беруть свій початок у міфологічному синкретизмі, традиціоналізмі Середньовіччя некоректно передусім стосовно специфіки розвитку саме культурної свідомості, що знайшла її відображення у свідомості словесності. Хоча культурна й словесна свідомість тісним чином взаємообумовлені, але ж вони не тотожні.

Рівною мірою було б некоректно говорити про виникнення саме у площині словесності мас-медійного слова „раптом” і „нізвідки” в XVII ст. й обумовлювати його появу надмірно міфологізованою XX ст. галактикою Гуттенберга, розвитком техніки, економіки, технократичним мисленням, тобто виключно історико-культурним процесом. Природно, що проблема маси, масової свідомості, масової комунікації, відбитих і перетворених у мас-медійному слові та його формах, складна. Вона, звичайно ж, має потребу в культурному й історичному обґрунтуванні, проте має й власні джерела, традиції й попередників усередині словесності, а не лише культури, що вкрай необхідно враховувати. Мета в цьому випадку полягає в тому, щоб правильно, тобто коректно передусім зі *словесно*-культурної точки зору і насамперед з погляду основ і властивостей самого мас-медійного типу слова, визначити його джерела. У протилежному випадку треба буде прийняти загальнокультурне визначення джерел мас-медійного типу слова, що позбавить його власної сутності та актуалізує лише як тільки загальнокультурний феномен.

Якщо спробувати в цілому встановити джерела й вимір існування мас-медійного типу слова, виявити в самому загальному наближенні безпосередньо словесні пражурналістські явища, то обов'язково необхідно враховувати глибинним чином

взаємозалежні з долею слова статус та долю, історії, часу й маси у становленні й розвитку культури. Причому культури, що знаходить своє відображення в певному, мас-медійному, типі словесності. Без цього фактично недоцільно порушувати питання про пражурналістські явища у словесно-культурному вимірі. Це приведе до домінування „бездомного” слова; слова, що споконвічно приречене лише на *запаморочливі можливості референціальної омани* (П. де Ман) і нічого не знає про можливість бути *перевіркою здатності людини на вчинок* (П. Рікер). Саме тому настільки важлива чуйність до долі слова й не тільки в революційні, кризові, перехідні періоди, але й тоді, коли, здавалося б, панують „чисті” уявлення, стилі, жанри, поняття, категорії.

І якщо вже безпосередньо звернутися до площини словесності та саме тут шукати джерела мас-медійного типу слова, то треба вести розмову про такі літературні явища, які близькі журналістиці, масовій комунікації. Тут на перший погляд природне зіставлення на формально-змістовній підставі газетно-журнального матеріалу з таким літературним явищем, як літопис. Під таким кутом зору проблема споконвічної генетичної й субстанціальної різниці слова художньої літератури й масової комунікації буде необґрунтованою. Розмова про словесність Нового часу, що виявляється через складну, неоднозначну взаємодію різних типів слів, які співіснують за принципом несуперечності, додатковості, буде занадто абстрактною, суто теоретичною. До того ж подібний цікавий, симптоматичний прецедент зіставлення мас-медійної словесності та середньовічного літопису, прецедент, що з'єднав у собі якості літературного, публіцистичного, критичного, есеїстичного й науково-літературознавчого початків, уже існує.

У.Еко в „Замітках на полях „Імені троянди” [11] виступає як критик, літературознавець, культуролог й публіцист. Він піднімає одну із украй важливих проблем – проблему джерел сучасного слова й реальності літератури, зануреної, або, точніше кажучи, принципово нероздільної з культурою в її невпинному лабіринтно-ризоматичному русі. При цьому У.Еко неодноразово постулює: „сучасність я знаю через екран телевізора, а середньовіччя – прямо” [11, с.91]. Це парадоксальне самовідчуття підштовхує його до наступного зіставлення свого роману з журналістикою. У середньовічних літописців „було прийнято супроводжувати енциклопедичним коментарем кожне новоуведене поняття. Коли моя приятелька прочитала книгу в рукописі, то сказала, що її здивувала журналістська інтонація, начебто вона читала не роман, а статтю в „Експресо”. <...> Спочатку я засмутився, а потім зрозумів те відчуття, що вона передала, але не змогла пояснити. Саме так і оповідали літописці тих далеких сторіч. Саме ті хроніки – праматері нашої газетної й журнальної хроніки” [11, с.96].

Здавалося, що У.Еко знайшов і розкрив той культурний і літературний ряд попередників, у якому дійсно існує мас-медійне слово. Мас-медійне слово перестало бути *атороп*, і до нього більше не застосуємо принцип „раптом”. Однак не варто випускати з поля зору два важливих моменти. Перший: націленість, взаємна *спокуса* (Ж. Бодріяр), гра й загравання культури (у тому числі й художньої літератури) другої половини ХХ ст. із засобами масової комунікації; їх одночасно складна, антидетична зачарованість і розчарованість одне одним, що підкреслюється багатьма дослідниками, літераторами, журналістами. Другий момент: явний постмодерністський характер „Заміток...” та й самого автора. Весь текст „Заміток...”, що постійно імпліцитно апелює

до лабіринтно-ризоматичної логіки, коли „кожна доріжка має можливість перетнутися з іншою. Немає центра, немає периферії, немає виходу. Потенційно така структура безмежна. Простір згоди – це простір ризоми” [11, с.99], не такий простий і однозначний, принципово не піддається прямому розумінню й тлумаченню.

Попри всю очевидність й формальну правомірність ряду *середньовічні хроніки – сучасна газетно-журнальна хроніка, літописець – журналіст*, У.Еко вистроює оповідання й розставляє акценти таким чином, щоб можна було *здогадатися*, що Середньовіччя й сучасність, розглянуті з погляду слова й сутності літературного твору, не можуть утворювати воістину одного виміру. Для хронік Середньовіччя значуща книга Буття, для сучасних літописців і журналістських хронік – „вузький історичний момент” [11, с.98], герої коміксів Вуді Аллена. Їхня подоба – це одна з незліченних пасток ізоморфності, перебороти які можливо в *просторі згоди*, коли людина дуже добре повинна знати й відчувати слово, історію й культуру, які актуалізовані грою, лабіринтно-ризоматичні за своїм існуванням. У середньовічного літописця й сучасного журналіста-хронікера різні уявлення, завдання, функції й способи створення твору, а також основи входження й існування в культуру.

Це все неможливо зрозуміти, якщо ставитися академічно-серйозно, без врахування іронії, цитатності, *луни інтертекстуальності, розповідання процесу* до подібних ланцюжків, вибудовування рядів попередників. Саме тому принципово важлива наступна невідповідно знову парадоксально сформульована й обґрунтована думка, що ніведеє руйнівний вплив модернізації, накопичувальної послідовності, нечуйності до унікальності й постійної актуальності будь-якого етапу культури. У.Еко, підводячи підсумки, пише: „Не знаю, наскільки я дотримав вірності взятому курсу [винятково на Середньовіччя]. Але не думаю, що відступив від нього, уводячи в текст замасковані цитати з більш пізніх авторів типу Вітгенштейна, коли подавав їх як цитати тієї епохи. Щораз я прекрасно усвідомлював, що це не люди Середньовіччя в мене осучаснені, а люди сучасних епох мислять по-середньовічному” [11, с.104]. І подолання формально-змістовної ізоморфності двох типів хронік – це багато в чому подолання кон’юнктурності, стереотипності мислення дослідника, читача й просто приватної людини, виховання чуйності до слова, культури й історії, що все робить мінливим і залежним від багатьох чинників.

Крім цієї дуже сучасної, ігрової, іронічної-цитатної риси, розрахованої на спокушеного читача-інтелектуала, що звик усе брати під сумнів і ні до чого не ставитися дійсно серйозно, сформульованої іроніком кінця ХХ ст., не варто забувати інші характерні риси літописців, що існують саме в контексті середньовічної культури й завжди несуть код середньовіччя. Численні систематичні й за своєю сутністю академічні дослідження Ф. Буслая, М. Грушевського, В. Адріанової-Перетц, Д. Ліхачова, С. Аверінцева, В. Бичкова переконливо довели, що, незважаючи на синкретизм середньовічної літератури й культури в цілому, проблема логоцентричного слова, його фіксації, становлення, взаємин з часом та вічністю вже тоді була значущою. Більше того, формувалися уявлення про сутність слова, які фактично до сучасної й постсучасної культурної ситуації не втраять своєї актуальності, життєздатності.

Слово літопису, хроніки – слово, що більшою мірою символізує й сигналізує, підкоряється закону цілісності зображення (Д. Ліхачов); за своєю сутністю воно ритуалізоване, має підвищену семіотичність, націлено на схематизацію образу

(С. Аверінцев). І цілком закономірно, що таке відношення й осмислення слова не могло бути не взаємозалежним з особливим, сакралізованим, ритуалістичним сприйняттям і відображенням часу. Так, „літописці й хронікери відзначають лише події, події в широкому розумінні цього слова. Іншого вони не бачать” [9, с.5]. Це обумовлено багатьма чинниками. Насамперед тим, що, „якщо ми придивимося до того, як розумівся світ в античності або середньовіччі, то помітимо, що сучасники багато чого не помічали у тім світі і це відбувалося тому, що уявлення про змінюваність світу в часі були звужені. Соціальний і політичний пристрій світу, побут, звичаї людей і багато чого іншого здавалися незмінними, навкію встановленими. Тому сучасники їх не помічали і їх не описували в літературних і історичних творах” (курсив наш. – Е. III.) [9, с.5]. І далі, що принципово важливо для логіки нашого міркування, яка прагне прояснити споконвічну генетичну різницю слова, реальності художньої літератури й мас-медійного слова, реальності: „Давньоруські письменники розповідають про історичний факт лише те, що вважають головним відповідно до своїх дидактичних критеріїв й уявлень про літературний етикет. Деталь зображується не такою, якою вона була в дійсності, а <...> як геральдичний знак, емблема описуваного об'єкта” [9, с.45]. Природно, що підвищена символістика й семіотичність, „застиглість” часу (М. Соколов) – характерні ознаки не тільки давньоруської культури, але й усього Середньовіччя.

При домінуванні традиціоналізму, ритуалістичності, канонічності, орієнтації на авторитет, а також пріоритетності сакрального в культурній свідомості (що цілком закономірно знаходить висвітлення в словесно-естетичній свідомості) принципово неможливим є виникнення преси як такої. Вона, як відомо, спрямована на історичну відкритість, сучасність суто людського виміру, значущість усіх подій і фактів. Газетно-журнальне слово (а згодом слово засобів масової комунікації в цілому) – це слово, споконвічно орієнтоване на історію. Воно є свідченням й реакцією на усвідомлене й прийняте (самою людиною) обмежене існування світу й людини в часі. Традиційні суспільства, до яких належить стародавній світ, Середньовіччя переважно негативно ставляться до історії, не визнають за нею власної цінності.

Аналіз різноманітних явищ словесності, актуалізований насамперед зміною літературних епох, наочно доводить наступне: важливо при з'ясуванні джерел та місця слова масової комунікації враховувати не загальні культурні процеси, а перш за все рух словесної свідомості. Це й дає можливість уникнути нівелювання сутності мас-медійних слова й словесності, їх підміни суміжними явищами художньої літератури (літописи без їх руху у часі й диференціації на давні та пізні, епос, слово), історії (особливо пізні літописи XVI-XVII століть, хроніки, епос, «подметные письма», каталоги, нотатки про діяння давнини).

Культурно-естетичний рух дає можливість уточнити, що у цих суміжних явищах словесності панують не стільки реальне життя, достеменно-об'єктивне пояснення подій, історія та час (що є субстанційною засадою та ознакою мас-медійної словесності), скільки інше. Це насамперед цілісність зображення, „суєтність” історії та суворе, послідовне підпорядкування часу, життя, людини вічності (Д. Лихачов). І як тільки історія та час стають повноправними предметами зображення, *епічний час долається історичним* (Д. Лихачов), то починається поступовий занепад цих жанрів словесності.

Крім того, при з'ясуванні джерел мас-медійного типу слова необхідно враховувати, що офіційна фіксація слова в традиційних культурах занадто серйозна за своєю сутністю, якщо не сказати „бытийна”, і ні в якій мірі не може бути історією світу за один день, як прийнято визначати слово *mass-media*. Акцентуємо ще раз, що слово мас-медіа з огляду на його функціональне призначення орієнтоване на відтворення й відображення споконвічно відкритого, доступного для перевірки й критики світу; на змінюваний світ, наповнений часом й історією; на даність та важливість найдрібніших фактів і подій, необхідних і значущих *зараз і тепер*. Це одна з основних субстанціальних властивостей слова мас-медіа поряд з його цілеспрямованістю до суто історичного і фактично-повсякденного розуміння дійсності, людини, подоланням символістики й входженням „жвцем” у плін життя. Проте формування історичного розуміння дійсності, становлення історичності як категорії свідомості, у тому числі й словесної – це тривалий процес, взаємозв'язаний з долею слова, точніше, усіх його різновидів.

Відштовхуючись від такої логіки міркувань, можна стверджувати, що дійсним рядом попередників мас-медійного слова виступає профанне слово, що функціонує й обслуговує повсякденність у традиційних суспільствах. Воно не могло мати повноправного офіційного статусу й існувало в *культурно́й більшості, яка мовчить* (А. Гуревич). Це необхідно усвідомити для того, щоб зрозуміти зміст і сутність революції, яка відбулася не лише в культурі, а перш за все й у словесності XVII ст. та наслідки якої особливо гостро й демонстративно виявляться до середини XX ст.

Висновки. Формування історичного розуміння дійсності, становлення історичності як категорії свідомості, у тому числі й художньої – це процес, який багато в чому репрезентується природою, статусом, обсягом, функціональним призначенням слова в культурі. У силу цього слово художньої літератури, що бере джерела в найдавніших словесних добутках, що виявляє собою мову Бога, Вічності, але не історії, не може бути мовою Факту. Ці два типи слова споконвічно зароджуються й здійснюють своє буття в різних вимірах словесності. Слово мови Богів, або слово поетичне, наділено даром одкровення – їм володіють тільки поети. Як пише М. Шелер, ці слова „розширюють <...> можливе самосприйняття інших <...> Вони й проводять нові борозди, й роблять членування потоку, й у такий спосіб уперше показують сприймаючим, що саме ті переживають. У цьому місія всякого дійсного мистецтва: не відтворювати дане <...> не винаходити щось у суб'єктивній грі уяви, а вторгатися у всесвіт світу й душі, роблячи тим самим можливим споглядання й переживання об'єктивного й суцього” [цит. за 3, с.408].

А для мас-медійного типу слова, навпаки, одна з основних властивостей не просто бути сучасним, а вловлювати, фіксувати, відображати й здійснювати світ у його тимчасовій, просторовій, постійній і необоротній мінливості, залежності від соціальної, суспільно-політичної, морально-етичної, повсякденно-побутової кон'юнктурності. Але цього неможливо сказати про логоцентричне слово художньої літератури. Отже, мас-медійне слово не може брати свої джерела, як це припускає П. Слотердайк, в „риторичних упакуваннях” новели або якого-небудь іншого жанру, стилю художньої літератури.

Проте слово мови Бога й слово мови Факту іноді, на перший погляд, нічим не відрізняються, що властиво й фіксується в назві, концептуальній установці, шлях добутку, зображуваних у ньому подіях, а часом і жанрі. Взяти хоча б різні види

літературної критики, публіцистики, реальних шоу, реклами, які утворюють складно визначену семантико-естетичну єдність. Однак це – ще одна пастка ізоморфності, коли формальна подоба насправді приховує глибинну різницю. Головне – значущість меж, вимірів і погрози їхнього не-існування. Побачити й простежити механізми дії цієї пастки можливо лише в плані діахронії, коли стає можливим установлювати витоків, що дозволяють виявити логіку й тенденції розвитку того або іншого явища, ще „не зараженого” контактами, взаєминами й взаємовпливами з іншими явищами. Формулюючи це стисло, можна сказати так: це те, що дозволяє відітнути *вірус попередництва* й установити *дійсний ряд попередників* (Г. Башляр, Ж. Кангійем). А вже перебуваючи у дійсному ряді попередників, більш імовірно визначення джерел й зв'язків мас-медійного типу слова у площині словесності, що не тягнуть за собою перекручування, спрощення, необґрунтовану надмірну схематизацію або ж неправомочне ускладнення проблеми, її модернізацію. Це з одного боку.

З іншого боку, цей процес не варто схематизувати, спрощено уявляти як накопичувальну, послідовну зміну культурно-естетичних етапів. Реальний процес побутування слова в культурі складний і неоднозначний, особливо у східнослов'янській традиції. Саме рух літературних епох дозволяє адекватним чином виявити та вмотивувати джерела слова масової комунікації у пріоритетному для нього просторі словесності та не звести їх до загальнокультурних або художніх витоків і засад.

Список літератури

1. Буданцев Ю.П. Системность в изучении массовых информационных процессов. – М., 1986.
2. Ворошилов В. В. Журналистика. – СПб., 2001.
3. Гайденок П.П. Прорыв к трансцендентному. Новая онтология XX века. – М., 1997.
4. Животко А. Історія української преси. – К., 1999.
5. Іванов В.Ф. Методологія та методика дослідження змісту масової комунікації: Автореф. ... дисс. на здоб. вч. ст. доктор. філол. наук / Київський універ. ім. Т.Г. Шевченка. – Київ, 1996.
6. Історія зарубіжної журналістики: Навчальна програма / Укл. Н. Сидоренко. – Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2001.
7. Казакова Т.В. Ораторское искусство как главный компонент массовой коммуникации античности. Учебное пособие для студентов-иностранцев. – Харьков, 2004.
8. Корконосенко С.Г. Основы журналистики. – М., 2001.
9. Лихачев Д.С. Историческая поэтика русской литературы. Смех как мировоззрение и другие работы. – СПб., 2001.
10. Слотердайк П. Критика циничного разума. – К., 2002.
11. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» // Иностранная литература. – 1988. – №10. – С.88-104.

Поступила до редакції 09.08.2006 р.